

համարուի բոլորին միութենը միակ եւ հասարակաց ծրագրով, միեւնոյն սկզբունքներով, ապահովելու համար բոլորին ալ հաւասարապէս անդորրութիւնն ու բարօրութիւնը:

* * *

Ազգերու հոյլին մէջ՝ մեր փոքրիկ Ազգն ալ՝ որ Մեծն Ռուսաստանի կողքին իջած էր ասպարէզ մարտի, կը վայելէ այսօր խաղաղութեան պարգեւը: Զանազան ճակատներու վրայ տուինք մենք եւս կորուստներ, բայց յոյսը ունինք որ այս զոհաբերումը պիտի վարձատրուի արդար չափով եւ պայմաններով:

Գիր ու գրականութիւն, ազգային մշակոյթն եւ արուեստը՝ որ տարիներով դադրած էին մեր քաղցր հայրենիքի սահմաններէն ներս, անշուշտ հիմա վերստին ծայր տուած են նորոգ ծաղկումով մը՝ աւելի բուռն ու աւելի տենդաղին: Արդէն կը հասնին մեզի միութեամբ եւ ուրախալի լուրեր, գրական ու եկեղեցական վերարձարձ կեանքի մը, որուն հեռուէն կը խնդակցինք առայժմ:

Մեծապէս միութեամբ երեւոյթ մըն է՝ որ մեր Արտասահմանի հայութիւնը, մանաւանդ Ամերիկայի ստուար դաղութը, ամէնէն աւելի հեռու ըլլալով հանդերձ մայր Հայրենիքի հողէն, հայրենասիրութեան ամէնէն տաք ապացոյցը տուաւ վերջերս, իր դիտակից յարումով ազգային կենսական շահերուն եւ մանաւանդ նախաձեռնարկ ըլլալով Հայկական Դատին պաշտպանութեան եւ վերարձարձման խնդրին մէջ: Փարիզի, Եգիպտոսի, Սիւրիայի հայութիւնն ալ իր գրական ու ընկերային գործունէութեամբ վառ կը պահէ ազգային ոգւոյն ջահը: որով կայ ընդհանուր սփոփիչ յոյս մը՝ որ երբ տեւական խաղաղութեամբ աշխարհ իր բնականոն վիճակն առնէ, մեր փոքրիկ ազգն ալ ջանալով հետզհետէ ամփոփուիլ իր Մայր հողին վրայ, պիտի աճի, զարգանայ ու զօրանայ քաղաքական կեանքի ու մշակոյթի ամէն մարզերուն մէջ՝ փարած իր սեպական աւանդութիւններուն եւ ազգային առաքինութիւններուն, որոնց զօրութեամբ է որ երկար դարեր գիտցած է տոկալ փոթորիկներու դէմ:

Հ. ՄԵՍՐՈՊ ԶԱՆԱՇԵԱՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԶԱԳՈՒՄՆ ԿԱՄ ՍԿԶԲՆԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆ

ՎԵՆԵՏԻԱ

Անունը. — Հիմնադրուիւնը. — Հին վեներտկեցիները. — Անոնց կեանքն ու բարքերը. — Բարբարոսներու արշաւանքը. — Լեակին գլխաւոր կըղզիները:

Վեներտիա կամ Վեներտիկ՝ կը պարտի իր անունը հին Վեներտ ցեղի մը, որուն ծագումը մինչեւ այսօր որոշակի դեռ չէ ճշտուած, սակայն պատմիչներէն շատերը՝ հին ու նոր՝ Պեդասգեան կամ Պափլագոնացի դաղթականութիւն մը կը համարին Փոքր Ասիայէն եկած: Եւ այս կարծիքը աւելի հաւանական կը թուի, ինչպէս կը հաստատեն Վիրգիլիոս, Լիւիոս⁽¹⁾, Պլինիոս, Ստրաբոն⁽²⁾, եւ ուրիշներ, նոյն համարելով Վեներտները՝ Հոմերոսէն յիշուած Եներտաց⁽³⁾ հետ, որոնք՝ Տրոյիոյ առումէն վերջը՝ անցան Թրակիա, Լիւրիկէ, եւ Քրիստոսէ իբր 7-800 տարի առաջ եկան ապաստանեցան Ադրիականի հիւսիս-արեւմտեան խորշին մէջ, ուսկից հալածելով բնիկ Եւրանեան ժողովուրդը⁽⁴⁾, — որ Ալպեան լեռանց եւ ծովին մէջտեղ եղած դաշտավայրին մէջ կը բնակէր, — հոն հաստատուեցան եւ իրենց անուամբ երկիրը կոչուեցաւ Վեներտիա: Այդ ընդարձակ, յուսթի եւ արգաւանդ դաշտավայրը, ի բնէ օժտուած ճոխ արօտավայրերով, բլուրներով եւ անտառներով, եւ ոռոգուած երեք չորս գետերէ, այնքան ծաղկեցաւ եւ մշակուեցաւ Վեներտներէն, որ կատարեալ դրախտ մը դարձաւ, ինչպէս կը վկայէ Կիկերոն, կոչելով զայն «Իտալիոյ ծագիկը եւ Հռովմէական ժողովրդեան դարդը»⁽⁵⁾:

Հին ժամանակներէն — նախ քան հիմնարկութիւնը այժմու Վեներտիկ քաղաքին — կը յիշուին հոն շատ նշանաւոր քաղաքներ, իրարմէ աւելի ծաղկած վիճակի

մէջ, չքեղ պալատներով զարդարուած, գեղեցիկ պարտէզներով եւ այգեստաններով շրջապատուած, ինչպէս Փատուա (Patavium), Վերուս, Վիչեցա (Vicetia), Թրեվիզ (Tarvisium), Ագուլոյ (Acelum), Էստե (Ateste), եւն.: Կը յիշուի նաեւ այն ժամանակներէն Ապոնոյ (Aponon) աւանը, Փատուայի մօտիկ, իր ջերմուկներով եւ ծծմբային ջուրերով հռչակաւոր, ուր կար նաեւ նուիրական մեհեան մը դից պատգամներով: Իսկ Ադրիականի ծովափին վրայ կային Ակուիլէա, Ալտինոյ, Ագրիա եւ ուրիշ քաղաքներ եւ ամրոցներ, հարուստ, բազմամարդ, իրենց արուեստներով, վաճառականութեամբ եւ նաւարկութեամբ անուանի, որոնք իրենց յատուկ նաւահանգիստներն ունէին, եւ կը շահագործէին տեղւոյն բնական հարստութիւնները՝ ձուկ եւ աղ, ծովային ապահով ճամբաներով տանելով դանոնք մինչեւ Հռաւեննա, եւ ուրիշ ծովեղբերայ քաղաքները Իտալիոյ եւ Դաղմատիոյ:

Յամաքին եւ ծովին մէջտեղ կային ընդարձակ ճախճախուտներ, մասամբ՝ գետերու ջրերուն բերած դիւրեւն եւ հողէն ձեւացած, եւ մասամբ՝ ծովուն ալիքներուն հոսանքէն բերուած աւաղի կոյտերէն, որոնք պատուելով թուրքերը կը մտնէին լճակին մէջ: Աւաղի եւ ցետի այդ կոյտերը, դարէ դար աճելով եւ զիջուելով, փոքրիկ ամայի կղզիներ կը ձեւացնէին, որոնց վրայ անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր կը բնակէին աղքատիկ ձկնորսներ իրենց խրճիթներուն մէջ, որոնք վեներտեան լճակին նախկին բնակիչներն եղան:

Հին Վեներտ, նախ քան Հռովմայ զօրանալը եւ տիրապետելը հիւսիսային Իտալիոյ, զօրաւոր աղղ միջան ծովու եւ ցամաքի վրայ, որ այնքան երկար դարե-

1 Լիւիոս. Ա. 1:

2 Ստրաբոն. ԺԱ:

3 Հոմ. Իլ. Բ. Էջ 41 (850-1 տող)

4 Մինչեւ այսօր Փատուայի եւ Մոնսելիչէի միջեւ կան Եւգանեան բուսած գեղադիտակ բլուրները (Colli Euganei):

5 Կիկ. Փիլիսոփ. 4. «Illa flos Italiae, illa ornamentum populi romani»:

րու չըջանին կըցան դիմադրել իրենց թշնամիներուն, նախ Կեղտերուն, եւ յետոյ Յոյներուն եւ ուրիշ բարբարոս ազգերու արշաւանքներուն, որոնք հեղեղօրէն կու գային քանդելու եւ ասպատակելու անոնց երկիրները: Երբ Հռովմայեցիք եւս սկսան տարածուիլ դէպի հիւսիս մինչեւ իրենց սահմանները, Վենետները որ մինչեւ այն ատեն պահեր էին իրենց անկախութիւնը չնորհիւ դէնքերու, շատ դիւրաւ չինկան Հռովմայ լուծին տակ: Նախ՝ դաշնակիցներ եղան անոր, քսան հազար եւ աւելի զինուոր տալով՝ Կեղտերու եւ Աննիքաղի դէմ մղած պատերազմներուն մէջ: Ի վերջոյ, երբ անկարելի էր ա՛յլ եւս դիմադրել անոր հսկայ ուժին, հարկատու եղան, եւ իրենց երկիրն ալ վերջապէս հռովմէական նահանգ մը դարձաւ:

Սակայն Վենետները ոչինչ տուեցին հռովմէական տիրապետութեամբ. ընդհակառակն, անոնց չնորհիւ խաղաղութիւն հաստատուեցաւ, դադրելով Կեղտերուն եւ Յոյներուն ասպատակութիւնները, որով կըցան աւելի եւս զարգացնել իրենց արուեստները, նաւարկութիւնը, շէնքնել եւ զարդարել իրենց քաղաքները: Երկրորդ, Հռովմայեցիք լայն եւ հանդիսոտ ճամբաներ բանալով, դիւրացան անոնց երթեւեկութիւնները, եւ օտար աշխարհներու հետ առնչութիւններ հաստատելով՝ ահագին զարկ մը տուին իրենց վաճառականութեան:

Սակայն այն վիթխարի հսկան, — հռովմէական կայսրութիւնը, — չկըցաւ տոկալ ու կանգուն մնալ երկար ժամանակ: Ներքին երկպառակութիւններ, փառասէր ձրկտումներ, իրաւունքներու բռնարարութիւններ, հարուստներու մեղկ հեշտանքն ու զրգանքը, ժողովրդեան տառապանքն ու տուալտանքը, կայսրներուն թուլամորթութիւններն ու ոճիւրները, եւ մանաւանդ բանակին ու զինուորներուն ապերազան ազատութիւնն ու յանդգնութիւնը, որոնց ձեռքը անցաւ կայսրներուն ընտրութիւնը՝ ու հետեւաբար պետութեան ճակատագիրը. ահա՛ բոլոր այն պատճառները՝ որոնք փութացուցին անոր տապալումը:

Պահ մը քրիստոնեայ կրօնքը, Կոստանդինոսի հետ գահին վրայ բարձրանալով, վեր բռնեց այդ քանդուելու մօտ չէնքը: Բայց երբ հին Բիւզանդիոնը Վոսփորի վրայ՝ նոր Հռովմը դարձաւ, եւ հոն անցան արքունիքին հետ նաեւ բոլոր աղնուականութիւնը, զինուորական ուժը, դաւաճներէն եկած հասոյթները եւ ճոխութիւնը, այն ատեն հին Հռովմը նսեմացաւ, աննշան դիւրք մ'առաւ, տկարացաւ իր բոլոր նահանգներով: Ճիշդ այդ ժամանակն էր՝ որ Իտալիոյ դեղեցիկ դիրքը, բարդաւած վիճակը, անուշ կլիման, եւ մանաւանդ Հռովմայ ճոխութեանց համբաւը գրգռեցին՝ (հիւսիսային եւ արեւելեան)՝ վայրագ ազգերուն կիրքերը, որոնք խուժեցին հեղեղօրէն, ու չգտնելով առջեւին ո՛ր եւ է դիմադրութիւն՝ քանդեցին, կողոպտեցին, աւերեցին, սուրի եւ կրակի տալով ամէն ինչ անխնայ, որոնց նկարագիրն իսկ ընելու կը քստմնի դրիչ եւ լեղու: Սոյն աղետալի դէպքերն էին, որ հին քաղաքականացեալ աշխարհին վերջ տալով, անոր աւերակներուն վրայ հիմը դրին նոր պետութեանց, որոնց մէջ առաջիններէն եղաւ Վենետիկ:

Ալարիկոս, Վիսիգոթներուն թագաւորը, իբր 401ին (Ն. դարուն սկիզբը) արշաւեց Իտալիոյ վրայ, եկաւ երեք տարի քանդեց, աւերեց, կողոպտեց բոլոր Վենետիան: Անոր յաջորդեցին Վանտալները, Ալանները, Սարմատացիները եւ ուրիշ բարբարոս ազգեր, եւ վերջապէս քան ամէն աւելի վայրագ Ատտիլա (452ին), որուն առջեւէն երթալով ահն ու սարսափը, ամէն տեղ որ կ'երթար՝ ուրիշ բան չէր գտնել, բայց ամայութիւն ու գերեզմանական լուրթիւն: Միւսն, Փաւլա, Ակուիլէա, Ալտինոյ մէկ մէկ աւերակաց կոյտեր դարձան անոր արիւնկալ հրօսակներէն: Նոյն դառն ճակատագիրն ունեցան նաեւ Փատուա, Ազոլոյ, Պելլուսոյ եւ ուրիշ քաղաքներ, որոնց բնակիչները աւելի ապահով ապաստանարան չգտան, բայց միայն վենետեան լճակները, եւ անոնց մէջ բարձրացած ցիր ու ցան կղզեակները, որոնք իրենց անմատ-

չելի դիրքով եւ այլազան տեսարաններով այն ժամանակէն արդէն ուշագրաւ եղած ըլլալու են: Մէկ կողմը կը տեսնուէին ճախճախուտներ, աւաղի կոյտեր, հողի փոքրիկ տարածութիւններ, որոնց վրայ կը բուսնէին չամբեր ու եղէգներ, ու աւելի հեռուն՝ դէպ ի ցամաք երկիրը՝ կային նաեւ կանաչ բանջարանոցներ, մարգագետիններ, պուրակներ, եւ անհամար փոքրիկ ջրանցքներ, որոնք իրենց ծամածուռ բազուկներով կը գրկէին հոս հոն ցիրուցան կղզեակները, որոնց վրայ սկսեր էին արդէն փախտականները կառուցանել իրենց խրճիթները կամ տուները, ոմանք՝ պարսպապատ, ուրիշներ՝ յարդով կամ խոտով ու շատ քիչեր՝ քարով կամ կղմիտրով շինուած:

Վենետիկի լճակին նոր բնակչութիւնը քիչ շատ արդէն ծանօթ էր անոր դիրքին, եւ անոնցմէ շատերը՝ ունեւոր եւ ճարտարարուեստ դասակարգին պատկանելով, շուտով կըցան իրենց ներկայ կացութեան մէջ հայթայթել այն միջոցները եւ ատաղձը (մերձաւոր ցամաքին կործանած զիւղերէն քար եւ ուրիշ նիւթեր, եւ մօտիկ անտառներէն փայտ, եւ այլն բերելով), որոնցմով կարելի եղաւ տուներ եւ նաւեր շինել: Վենետիկցիներուն անծանօթ չէին ուղեւորութիւններ, եւ նաւային չինութիւններ, յաճախ առեւտրական առնչութեանց մէջ ըլլալով Հռովմենայի եւ ուրիշ ծովեղերեայ քաղաքներու հետ: Հետեւաբար, զարմանալի չէ եթէ լճակին բնակիչները շուտով բազմաթիւ նաւեր ունեցան, եւ անոնցմով վաճառքներ կը բերէին ծովու եւ գետերու վրայ: Եւ այսպէս, առաջին օրերէն վենետիկցիներուն ուշը զրաւեց ծովը, որով կը յուսային ո՛չ միայն կեանքի ապահովութիւն եւ հանդարտութիւն, այլ նաեւ հարստութիւն եւ զօրութիւն, ինչ որ ցոյց տուաւ անոնց ապագայ պատմութիւնը:

Նոյն իսկ 2. դարու սկիզբէն ունինք շատ կարեւոր եւ մեծարժէք վիպութիւն մը, որ կը ներկայացնէ մեղի այն ժամանակի վենետիկցիներուն ունեցած կեանքին եւ պայմաններուն իրական պատկերը:

Այն ժամանակ Հռաւեննայի եւ չըջականերուն կը տիրէին Ոստրոգոթները, որոնց (Վիտիգէս) Թէոդորիկոս թագաւորին նախարարներէն մին՝ անուանի Կասիոդորը՝ նամակ մը ուղղել է Վենետիկի ծովային տրիբուններուն⁽⁶⁾, խնդրելով անոնցմէ՝ որ իրենց նաւերով դանազան ապրանքներ փոխադրեն Իտալիայէն Հռաւեննա: Նոյն տարին սաստիկ ցուրտ մը եւ յետոյ ծայր աստիճան չորութիւն մը վիճացնելով հունձբերը եւ բերքերը, մօտաւորապէս կը սպառնար: Այդ նամակին մէջ դանազան հետաքրքրական տեղեկութիւններ կան վենետեան լճակին բնակիչներուն մասին (Ատտիլաի արշաւանքէն իբր 70-80 տարի վերջը), որոնցմէ կը քաղեմ հետեւեալ չահեկան կտորները. «Դուք բազմաթիւ նաւեր ունիք, կ'ըսէ, որոնցմով անսահման միջոցներ կը կտրէք կ'անցնիք...: Ձեր միւս զիւրութիւններուն վրայ՝ այս ալ կ'աւելնայ, որ հանդարտ եւ ապահով ճամբայ մ'ունիք. որովհետեւ երբ հովերուն միջնորդութեամբ ծովը կը փոթորկի սաստիկօրէն եւ վտանգաւոր կը դառնայ, ուրիշ ճամբայ մը կը բացուի առջեւիդ՝ զուարճալի գետերու վրայէն նաւարկելով: Ձեր նաւերը չեն վախար խտաշուոյ հովերէն, ամենամեծ դիւրութեամբ կը մօտենան ցամաքին եւ չեն կորսուիր, վարժ ըլլալով այն ծովեղերըներուն»... «Ձեր մօտ՝ ծովին մակընթացութիւնն ու տեղատուութիւնը մերթ ընդ մերթ (փոփոխակի) կը ծածկեն ու կ'երեւցնեն դաշտերուն երեսը»... «Ձեր բնակարանները կը նմանին թռչուններու բոյներուն, որոնք երբեմն գետին վրայ հաստատուած կ'երեւին, երբեմն ալ ջրերու վրայ կ'երեւան՝ կիւկլազաներու նման»... «Այնպէս կը թուի հեռուէն, թէ ձեր նաւակները կը սահին մարգագետին վրայէն, որովհետեւ չ'երեւիր նաւակներուն մարմինը. անոնք կը քաշուին չուաններով, ուր որ թիւրը չեն ծառայեր»... «Դուք յաջողել էք գետինը հաստատուն

⁶ Ամէնէն հին եւ հաւատարմ վիպութիւնն է վենետեան պատմութեան (իբր 536ին):

ընել եւ ծովուն ալիքներուն դիմադրել հողակոյտ ամբարտակներով, որոնք ամուր կը կենան ճապուկ ողորի ճիւղերով կապուած»... «Դուք ունիք արտակարգ առատութիւն ձկնեղէն. աղքատ եւ հարուստ հաւասար կերպով կ'ապրիք. մէկ տեսակ կերակուր զամէնքդ ալ կը դոհացնէ. նոյն եւ նման բնակարան մը կը պատասխարէ զամէնքդ, որով մէջընեիդ ո'չ նախանձ, ո'չ կռիւ կայ, եւ իրարու հետ կ'ապրիք սիրով ու խաղաղիկ»:

Սոյն նամակէն կը հետեւի, թէ այն ժամանակէն արդէն կղզիները բազմամարդէին, եւ լճակին բնակչութիւնը խակապէս նաւարկող ժողովուրդ մ'էր, ձեռներէց եւ յանդուգն, որ չէր վարաներ երբեք խիզախելու ծովուն մոլեգին կոհակներուն դէմ, երկար ճամբորդութիւններ կ'ընէր ծովուն եւ դետերուն վրայ, եւ թէ՛ խոշոր նաւեր եւ ընդարձակ առուտուր ունէին, մասնատրապէս աղի եւ ձկան: Զարմանալի էր մանաւանդ անոնց ճարտարութիւնը ճախճախտաներուն վրայ հաստատուն բնակարաններ շինելու արուեստին մէջ, ինչպէս նաեւ հիւսնալի՝ անոնց սակաւապէտ եւ ընտանեկան մաքուր եւ խաղաղիկ կենցաղը:

Ոստրոգոթներուն պետութիւնը երկար չտեւեց: Արեւելեան (Բիւզանդական) կայսրութեան քաջ զօրավարը Բելիսարիոս՝ վերջին հարուածը տուաւ անոնց (539ին), առաւ Հոսւեննա քաղաքը՝ մեծապէս օգտուելով Վենետիկի դերքէն եւ նաւերէն: Իրմէ վերջը եկաւ Ներսէս Հայկազն պատրիկը, որ վենետիկցիներէն լաւ ընդունելութիւն գտաւ, օգտուելով անոնց նաւերէն՝ իր զօրքերը փոխադրելու եւ այն ծովափնայն աւերիչները (Ոստրոգոթները) Խտալիայէն դուրս վտարելու համար: Անոնցմէ զտած ծառայութեան փոխարէն, Ներսէս պատրիկը հաշտարարի դեր կատարեց՝ Փատուայի եւ վենետիկեան լճակին բնակիչներուն միջեւ յուզուած ներքին անհամաձայնութեանց եւ խնդիրներուն մէջ: Յետոյ, այն ժամանակի տակաւին անկերպարան քաղաքին մէջ կառոյց կամուրջներ եւ եկեղեցիներ (Ս. Թէոդորոս, Ս. Գե.

մինիանոս) եւ նոյնիսկ դրատուն մը: Յետ բնաջինջ ընելու Ոստրոգոթներուն իշխանութիւնը, առաջին փոխարքան եղաւ Հոսւեննայի, որուն գերիշխանութեան ներքեւ էր գրեթէ բոլոր վերին Խտալիան, հետեւաբար նաեւ Վենետիկ:

Բիւզանդական տիրապետութեան ժամանակ, իբր 554-570 թուականներուն, երբ բարբարոսներու արշաւանքներուն շրջանը դադարած կը թուէր, եւ վերջնականապէս հաստատուած կեանքի ապահովութիւնը և խաղաղութիւնը, որով կ'աճէր կը բազմանար ժողովուրդը Վենետիկ կղզեակններուն մէջ, եւ տենդոտ եռուզեռ մը սկըսած էր դործունէութեան, յաջողութիւն ու բարգաւաճում սփռելով ամէն տեղ՝ ահա նոր փոթորիկի մը որոտումը կը լսուէր հիւսիսէն, ահ ու սարսափ աղդելով ամենուն: Այս անգամ վայրագ Լոնդոնարտացիներն էին, կատաղի արիւսականներ, որոնք քարուքանդ ընելով բոլոր վերին Խտալիան՝ Ադրիականին եզերքներուն կը մօտենային: Եւ ահա ընդհանուր խուճապ մը, մանաւանդ ծովափնայն քաղաքներուն մէջ, Ակուիլէայի, Ալտինոյի, ևն, ցաւերու եւ տաղնապի աղիողորմ տեսարան մը, երբ արք ու կանայք, ծերեր եւ մանուկներ, թողուցած իրենց հայրենիքը, տունները, գոյքերը, իրենց անուշ յիշատակներու վայրերը, հազիւ իրենց ամենէն կարեւոր եւ անհրաժեշտ կահերը հետերնին առած, ինչպէս նաեւ եկեղեցիներու գանձերը եւ սրբազան սպասները, կը խուսէին հապճեպով դէպ ի Վենետիկի լճակը, դէպ ի ծով, անոնց ալիքներուն վստահելով իրենց կեանքին ապահովութիւնը:

Սոյն ողբալի կացութիւնը՝ նոր կեանք մը ստեղծեց վենետիկեան լճակին եւ անոր մօտիկ ու չուրջը եղած քաղաքներուն մէջ: Գրադոյ քաղաքը, Իզոնցոյի գետաբերանին վրայ, ընդունեցաւ իր մէջ Ակուիլէայի ահաբեկ բնակիչները եւ կղերը, եւ ասով մեծ քաղաք մը դարձաւ, պատրիարքի տիրոջ կրեց եպիսկոպոսը եւ բաւական երկար ժամանակ Վենետիկի հոգեւոր պետը եղաւ: — Փիւսէ գետին մօտ,

Հերակլէա⁽⁷⁾ քաղաքը (այսպէս կոչուած Բիւզանդիոնի քաջ եւ նշանաւոր Հերակլ կայսեր անուամբ), իր մէջ հիւրընկալեց ներկայապէս Ոգերգոյ (լատ. Opitergium) կոչուած քաղաքին բնակիչները եւ եպիսկոպոսը, եւ (Ձ-է դարուն) առաջին իշխանանիստ քաղաքը (մայրաքաղաքը) եղաւ (697-737), որուն հօր մրցակիցն ու նախանձորդն էր Էկուիլիոյ⁽⁸⁾, իրմէ ոչ չատ հեռու: — Իսկ Ալտինոյի բնակիչները ապաստանեցան լճակին հիւսիսային կղզիներուն մէջ, Մուրանոյ, Պուրանոյ, եւ յատկապէս Թորչելլոյի մէջ. վերջինս՝ այն ժամանակէն վաճառականական կեդրոն մ'եղաւ: Սակայն ասոնց փայլը երկար չտեւեց, եւ Վենետիկը՝ հիմնուած ի վերջոյ լճակին կեդրոնական կղզիներուն վրայ, ինչպէս Ուիվոլոյի (Քասթելլոյի), Ռիալտոյի, Սպինալունգայի (Ճիւտեքայի), Նոճեայ կղզիին (Ս. Գեորգ Մաճճուրէի), Մալմոքքոյի, եւն., միացուց իր ձեռքին մէջ այդ երեք իշխանութիւնները: Եւ այդ յիշեալ կղզիները՝ բուն իսկ ապագայ Վենետիկ քաղաքին խանձարուքն եղան, որով կ'արժէ հոս համառօտ ակնարկ մը տալ այդ կղզիներէն մէկ քանին վրայ, որոնք՝ ուրիշ փոքրիկ կղզիներու հետ՝ տոթերու քաղաքին փառապանծ կեանքին պատմութեան մէջ նշանաւոր դեր մ'ունեցան:

ԼՃԱԿԻՆ ԳԼԽԱՒՈՐ ԿՂԶԻՆԵՐԸ.

Թորչելլոյ. — Այն բոլոր կղզիներուն մէջ, որոնք կանխեցին Վենետիկը եւ ծագեցան ժամանակ մը արտակարգ փայլով, եւ յետոյ նորէն քիչ քիչ թաղուեցան ըստուերի մէջ, ամենէն անուանին է Թորչելլոյ, ուր Ալտինոյի բնակիչները՝ Լոնդոնարտացիներու ահաւոր արշաւանքէն փախչելով՝ եկան հաստատուեցան իրենց եպիսկոպոսին հետ եւ իրենց կահերով ու գոյքերով, եւ զոր չէնցուցին եւ ծագեցուցին, իրենց բնիկ քաղաքին գլխաւոր դրան անունով կոչելով զայն Թորչելլոյ (Torcello կամ Torricello — Աշտարակիկ): Ասոնց դալէն առաջ՝ չոր ու ցամաք, դըրեթէ ամայի կղզի մ'էր, ուր ապահով

զգալով իրենք զիրենք ո' եւ է յարձակումէ, չէնցուցին, զարդարեցին եւ ծագեցուցին իրենց նոր հայրենիքը, որ Եօթներորդ դարու շրջանին իր մեծագոյն փառքին դադարեցաւ հասաւ: Եւ իրօք Թորչելլոյ այդ ժամանակէն սկսաւ ըլլալ ընդարձակ, հարուստ, բազմամարդ, եկեղեցիներով, պարտէզներով, ամարանոցներով եւ պալատներով ճոխ, ուր շարունակեց դարերով եպիսկոպոսներուն յաջորդութիւնը, եւ քաղաք կը կոչուէր այն ատեն, երբ միւս կղզիները լոկ գիւղ կամ պարզապէս աւան կը կոչուէին, եւ դարձաւ առուտուրի կեդրոնը բոլոր Վենետիկին: Անոր բնակիչները հաւասար իրաւունքներ կը վայելէին Վենետիկի բնիկ քաղաքացիներուն հետ: — Հիմակ ի՞նչ կը մնայ այդ բոլոր անցած մեծութեանէն... Քիչ քիչ աւազով ծածկուեցաւ (Ժ-ԺԱ դարէն), ամայի եւ ջերմոտ կղզի մը դարձաւ: Հին հրապարակին վրայ, ընդարձակ դաշտ մը խոտի, կործանած պալատներու հիմեր ու քարի կոյտեր՝ քաղաքին մէջէն անցնող մեծ ջրանցքին ափերուն վրայ, կամուրջ մը որ կը միացնէ երկու եզերքները: Այն ամայութեան եւ մահահոտ լուծեան մէջ («où regnent en maîtres le silence et le vent de la mort», կըսէ Maurice Barrès) իր անցեալ մեծութեան վկայ կը մնայ՝ դատարանը, որուն առջեւ քարէ անհարթ աթոռ մը, զոր Ատտիլիան աթոռ կը կոչէ ժողովրդական զրոյց մը: Աշտարակը իր զանգակով, որ ժողովուրդը ատեան կամ ժողովի կը կոչէր: Կանգուն կը մնան երկու եկեղեցիներ, ամենահին Մայր եկեղեցին եւ ուրիշ մը աւելի նոր, Սրբուհւոյն Ֆոսքայի (Santa Fosca) բոլորածեւ տաճարը, զայն շրջապատող ութանկին կամարակապ սրահով: Մայր տաճարին ներքին ձեւը կը յիշեցնէ եկեղեցիներու այն հին ճարտարապետութիւնը, որ Դ. դարուն սկսաւ Հռոմի մէջ

⁷ Ներկայ Գրիզոլերա (Crisolera) գիւղին մօտերը (S. Dona-ի մօտ), որ նախ Melidissa կը կոչուէր, S. Donà եւ Փիւսէի գետաբերանին մէջ:

⁸ Equilium - Jesolo, հիմա Lido - Cavallino կոչուած:

եւ յետոյ տարածուեցաւ բոլոր Իտալիա. երկուստեք պարզ սիւններ՝ որոնց վրայ հաստատուած է կեդրոնական կամարը, որոնք չեն խափաներ միջոցն ու լոյսը: Երկու շարք կորնթական սիւններ կամարներով, որ երեք կոնքերու կը բաժնեն բոլոր շէնքը, եւ որոնց խոյակները աւելի հին շէնքերէ հանուած բերուած են հոս, բնականաբար Ալտինոյէն: Յատուել Բիւզանդական խճանկարներով զարդարուած է (միւսինոն քարերով քանդակուած): Հին կաթողիկէներու կամ յունական եկեղեցիներու նման՝ բեմը կամ աւագ խորանը բաժնուած է որմով մը. աջ կողմը կան երկու ամբիոններ, որոնց վրայէն սարկաւազը եւ կիսասարկաւազը կը կարգային Աւետարանը եւ Առաքելոց Թուղթերը: Յունական կճեայ աստիճաններով կ'իջեցուի ստորերկրեայ եկեղեցին, ուր մարմարի բեկորներ եւ հեթանոս խորաքանդակներ կը ցուցնեն իրենց ալտինեան ծագումը: Բայց ինչ որ աւելի շահեկան եւ հետաքրքրական կ'ընէ սոյն եկեղեցին, աւագ դրան ներքին ճակատին վերեւ եղած մոզայիք մեծղի նկարն է, որ կը պատկերացնէ ամբողջ քերթուած մը Մահուան, Յարութեան եւ Դատաստանին: Հոն կ'երեւին Դժոխքը, Արքայութիւնը, Լիմպոսը եւ Քաւարանը: Հրեշտակներ որ փողերով կ'արթնցնեն մեռելները, եւ այն ձայնէն դուրս կ'ելլեն ծովէն նոյն իսկ ձկները, բերաննուն մէջ բռնած մարդու բազուկներ, գլուխներ, սրունքներ: Մինչ վերը՝ լոյսերով շողողուն կ'երեւին սուրբերը Աստուծոյ տեսութեան երանական զմայլանքի մէջ, վարը՝ ահոելի խաւարով պատած՝ կ'երեւին մեղաւորները կրակէ ծովի մը մէջ, ուր ամէն մէկ մեղաւոր՝ իր մեղքերուն համեմատ՝ զանազան տուկալի տանջանքներ կը կրէ. հոն կ'իշխէ Սաղայէլը՝ նստած երկու վիթխարի օձերու վրայ: Յունական գործ մը անշուշտ, հաւանորէն ԺԲ դարուն, ուր կը նշմարուի ժամանակին հոգին ու ձկնուածը, ուսկից կ'ընայ ներշնչուած ըլլալ Տանթէ իր Դժոխքին մէջ, եթէ իրօք տեսնէ է սոյն պատկերը՝ իրեն այցելութեան պահուն

Վենետիկի եւ անոր շրջակայքին, ինչպէս կ'ակնարկէ Վենետիկի Նաւարանին իր յիշեալ գործին մէջ:

Մուրանոյ (լատ. Amurianum). — Սա նոյնպէս Ալտինոյի բնակիչներէն ծագում առեր եւ բարդաւածեր է, ինչպէս կը նշմարուի տեղացիներուն դաւառաբարբառին եւ շէշտին մէջ: Վենետիկի մօտիկ եւ գրեթէ դիմացն է՝ դէպ ի հիւսիսային կողմը: Լայն ջրանցք մը կ'անցնի քաղաքին մէջէն, որուն սաստիկ մակընթացութենէն եւ տեղատուութենէն օգտուելով բնակիչները, հոն աղօթիքներ հաստատած են: Սոյն կողմին հին ժամանակներէն շատ գեղեցիկ եւ զուարճալի դիրք մ'ունէր, եւ Վենետիկի աղնուական եւ հարուստ դասակարգը (պատրիկները) զբօսալի ամառանոցներ եւ պարտէզներ ունէին: ԺԶ դարուն, Նովաճերոյ եւ Կորնարոյ ընտանեաց պարտէզները շատ նշանաւոր էին, ի դափնիներով, մրտենիներով, նոճիներով, նարնջենիներով, հոտաւէտ թուփերով, ծաղիկներով, շատրուաններով եւ աղբիւրներով: Նախ տրիբուններէ կառավարուած, Ժ դարուն ունեցաւ յատուկ դատաւորներ, ԺԳ դարուն վենետիկեան կառավարիչ մը, եւ այդ ժամանակէն շատ կարեւոր դեր մը կատարեց ան վենետիկեան ճարտարարուեստին մէջ իր ապակեղէններու եւ բիւրեղեայ անօթներու (Վահերու, հայելիներու) արուեստով, եւ աշխարհահռչակ դարձաւ՝ Եւրոպայի բոլոր արքունիքներուն անգամ անթիւ ապրանք տալով: մինչեւ այսօր իսկ ծաղկած է հոս այդ արուեստը, ինչպէս մոզայիքի ճարտարարուեստը:

Մալամոֆոյ. — Հին ատեն Մետամաուկոս (լատ. Metamaucus) կոչուած, — Պրենդա գետին անուամբ, որ հոն մօտերը ծով կը թափէր, — հոռիմէական կայսրութեան ժամանակէն գոյութիւն ունէր եւ ծաղկած վիճակի մէջ էր: Հոն եպիսկոպոս մը կը նստէր, ու մեծ վաճառականութիւն ունէր Փատուայի հետ, որուն բնակիչներուն մեծ մաս մը հոն ապաստանեցաւ բարբարոսաց արշաւանքներուն ժամանակ: Հետզհետէ աւելի եւս բազմամարդ վիճակ մ'ունեցաւ, մինչեւ որ ի վերջոյ եկան Լոնդրաբուացիք եւ միւս ծովեղբայրները: Սակայն ԺԶ դարուն մերկիւնները (իշխանանիստ քաղաքն) եղաւ, տոժերը հոս փոխադրուելով Հերակլէա քաղաքէն: Սակայն ԺԲ դարուն սկիզբը (իբր 1102ին), ահաւոր մրկի մը ժամանակ ծովին կոհակները ողողեցին բոլոր քաղաքը եւ անբնակելի ըրին զայն: Բնակիչները թողուցին զայն եւ մերձակայ կղզին դացին, որ նոյն անուամբ կը կոչուէր, իսկ եպիսկոպոսանիստ աթոռը փոխադրուեցաւ Քիոճճիա:

տանեցաւ բարբարոսաց արշաւանքներուն ժամանակ: Հետզհետէ աւելի եւս բազմամարդ ու բարդաւած վիճակ մ'ունեցաւ, մինչեւ որ ի վերջոյ եկան Լոնդրաբուացիք եւ միւս ծովեղբայրները: Սակայն ալ աւարեցին եւ աւերեցին: Ան, իբր 70 տարի (742-811), Վենետիկի մայրաքաղաքն (իշխանանիստ քաղաքն) եղաւ, տոժերը հոս փոխադրուելով Հերակլէա քաղաքէն: Սակայն ԺԲ դարուն սկիզբը (իբր 1102ին), ահաւոր մրկի մը ժամանակ ծովին կոհակները ողողեցին բոլոր քաղաքը եւ անբնակելի ըրին զայն: Բնակիչները թողուցին զայն եւ մերձակայ կղզին դացին, որ նոյն անուամբ կը կոչուէր, իսկ եպիսկոպոսանիստ աթոռը փոխադրուեցաւ Քիոճճիա:

Ռիալտոյ (Rialtum - Rivum altum). — Սա՝ լճակին խորը եւ միւս բոլոր կղզիներուն կեդրոնը, իր դիրքով պաշտպանուած թշնամեաց յարձակումներէն, յարմարագոյնը երեւցաւ կառավարական աթոռը հոս հաստատուելու վերջնականապէս, Մեծին Կարոլոսի որդւոյն Պեպինոսի դէմ

մղուած պատերազմին առթիւ, Ոպելերիոյ տոժին վերջին տարին (810-811ին): Հին ժամանակներէ ի վեր՝ Փատուայի իշխանութեան տակ էր, ուր կային վաճառականութեան եւ նաւարկութեան ամբարանոցներ եւ շէնքեր: Անոր շուրջը կային ուրիշ քանի մը կղզիներ՝ որոնք վերջը իրեն միացան, ինչպէս Ոլիվոլոյ (Olivolo), — այսպէս կոչուած թերեւս իր բազմաթիւ ձիթենիներէն, — որ կ'ըսուէր նաեւ Կաստելլոյ (Castello - Դղեակ), Փատուայի հիմնադիր Անտենորի ընկերակցող Տրոյացիներէն հոն ամրոց մը շինուած ըլլալուն համար, ըստ աւանդութեան: — Հոն կային ի սկզբան այգիներ, պարտէզներ, աղահանք եւ աղօթիք: Հոն կար նաեւ երկար եւ ընդարձակ կղզի մը, ճիշտ Վենետիկի դիմաց, Սպինալունգա (Spinalunga) կոչուած, հաւանորէն իր ձեւին համար, որ ներկայիս ձիւտսեֆֆա (Giudecca) կը կոչուի, եւ ասոր մօտիկ սիրուն փոքրիկ կղզի մը Նոնիմբրու կղզի (Isola dei Cipressi) կոչուած, որ հիմա Աւագ Սուրբ Գեորգ (S. Giorgio Maggiore) կ'ըսուի:

(Շարունակելի)

Հ. Յ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Ի ՏԵՍ ՎԵՆԵՏԿՈՅ ԾՈՎՈՒՆ

Ինչպէս յորդում է ծովն ալիքներով, Անտառներն հովով եւ վիհերն մութով, Այնպէս ալ ներսդիս առլըցուն է յարձրքողակամ բուռն կագ ու կըռիւով:

Որպէս գի հանգչի իմին ներաշխարհն, Որպէս գի ապրիւմ երջանիկ եւ գոհ, Պայման է որ ես խաղամ ու հրճուիմ Քերթողակամ բուռն կագ ու կըռիւով:

Որպէս գի ըլլամ ազատ ես իմ մէջ, Գոհ ու կենսութիւն իմ խնամքաւորով, Որպէս գի հանգնամ աշխարհն ու մարդիկ,

Հոգիներն մէջ հարձատող վիշտերն՝ Պայման է որ ես խաղամ ու հրճուիմ Քերթողակամ բուռն կագ ու կըռիւով:

Վենետիկ 25-10-1945

ԵՐԱԶ ԵՒ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ծովու մը վըրայ կայոյտ եւ կանաչ կը սահի լըռիմ նաւակ մը գերմակ. Առագաստին տակ մանչուկ մ'է նստեր, իր երազին մէջ կէս քուն կէս արթուն:

Կը սահի լըռիմ նաւակ մը գերմակ. Մեր Սուրբ Ղազարու կղզեակին քովէն. Ինձի կը բըւի մանչնայ այդ տղան, իր երազին մէջ կէս քուն կէս արթուն:

Առագաստին տակ մանչուկ մ'է նստեր, Մերք ջուրին նայող եւ մերք ալ ինձի իր խոշոր խոշոր լուրք աշուկներով:

Իր երազին մէջ կէս քուն կէս արթուն Մընացած փոքրիկն իմ մանկութիւնն է, իմ կեանքիս նման միշտ ջուրի վըրայ:

ԱՐԱՄԱՅԻՍ ՍՐԱՊԵԱՆ